

МОТИВ «ДЕРЕВО РОДУ» НА ТКАЦЬКИХ ВИРОБАХ УКРАЇНЦІВ ОДЕЩИНИ

У статті йде мова про мотив «Дерево Роду» на ткацьких виробах українців Одещини. У статті розглядається семантика даного орнаменту, його варіації у українців Одещини.

Ключові слова: «Дерево Роду», «вазон», орнамент.

Існує безліч варіацій орнаментации ткацьких виробів. Але є певні домінуючі мотиви, котрі поширені по всій території України. Серед таких орнаментів можна виділити мотив «Дерева роду».

«Дерево роду» має безліч варіацій, назв в залежності від регіону, часу вишивання тощо. Його зустрічаємо в російському, білоруському, українському мистецтві, він типовий для Болгарії, Польщі, Румунії, Молдови [5, с.139]. Щодо назв, то тут народна фантазія не мала меж. Але найпоширенішими серед них є такі: Дерево роду, Світове дерево, Дерево життя, Вазон, Дерево, Квітка, Дерево-квітка. На наш погляд, всі ці назви є синонімами одного поняття. Але, деякі дослідники розділяють «дерево» та «вазон» як окремі варіанти орнаменту. Наприклад, Т.В.Кара-Васильєва стверджує, що поряд з деревом-квіткою популярний мотив «вазон». Згідно з її твердженнями, він набув розповсюдження в декоративному мистецтві Східної Європи у XVI –XVII ст. У російському мистецтві і зокрема у вишивці він з'являється в XVII – на початку XVIII ст. внаслідок засвоєння ренесансно-барочних мотивів. Хоча і відмічається їх стилістична єдність, що виявляється в загальному характері трактування мотивів [5, с. 137]. М.Селівачов же вважає, що основний елемент мотиву «вазону» – білатеральне зображення рослини, а прототип – міфологічні образи дерева життя, світового дерева, що підтверджують варіанти «вазону», де сам вазон (посудина) відсутній [9, с. 282]. Погоджуючись з М.Селівачовим, не можна також відкидати думку Т.В.Кара-Васильєвої, отже вважаємо, що «вазон» є більш пізнім варіантом «дерева життя», котрий у XVII –XVIII ст. перетерпів впливу ренесансно-барочних мотивів.

Дерево зображується по різному. Починається, «виростає» воно з певної основи, котра може зображуватися по різному:

коло, трикутник, пряма або хвиляста лінія, котра уособлює землю, стежку, вазон (найчастіше у вигляді трапеції). Існує два види розміщення гілок – білатеральна симетрія та позмінне чергування гілок. Також різні принципи побудови його центрального стовбура: одно-, дволінійні прямі, хвилясті, ламані або зубчасті стрічки; вишиті лише по контуру та заповнені всередині [4, с. 99]. Кількість ярусів розміщення бокових гілок може варіюватися, так само як і їх зовнішній вигляд.

Щодо семантики орнаменту, то її потрібно шукати у міфології та фольклорі. Як відомо будь яке явище народної орнаментики проходить через певний механізм: «міф – графічний образ – орнамент» [6, с. 117]. Тобто під час пошуку семантики орнаменту для початку потрібно вичленити графічний образ з системи орнаменту, а вже потім шукати його відповідник у міфології. У нашому випадку графічним образом буде виступати дерево. Розглянемо декілька прикладів фольклору у котрих можна прослідкувати космогонічні мотиви і у котрих фігурує дерево:

Що ж нам було з світа початка?
Не було нічого, їдна водонька,
На той водоньціїдне **деревенько**.
На тім дешевеньку шовкове гніздо,
А в тім гніздечку три голубоньки,-
Не три голубоньки - три ангелоньки.
Юж ся впустила в глибоке море, -
В глибоке море, на самое дно,
Винесли там три пожитоньки:
Перший пожиток - возимо жито,
Возимо жито людям на хлібець,
Другий пожиток - яру пшеничку,
Яру пшеничку на проскіроньки
До служби божей до церквоньки;
Третій пожиток - зелену траву,
Зелену траву для худобоньки [6, с. 139-140].

Другий зразок:

Коли не було з нашада світа,
Тогди не було неба, ні землі,
А но лем було синсе море,
А серед моря **зелений явір**.
На явороньку три голубоньки,

Три голубоньки радоньку радять,
Радоньку радять, як світ сновати:
- Та спустимеся на дно моря
Та дістанемо дрібного піску,
Дрібний пісок посіємо ми:
Там нам ся стане чорна земляця.
Та дістанемо золотий камінь,
Золотий камінь посіємо ми:
Там нам ся стане небонько,
Ясне небонько, світле сонінько,
Світле сонінько, ясен місячик,
Ясен місячик, ясна зірниця,
Ясна зірниця, дрібні звіздочки [3, с. 142].

Третій зразок: «На морі на Окіяні, на острові на Кургані стоїть біла береза, вниз вітами, вверх коренями».

У всіх зразках ми маємо дерево, котре стоїть у воді. У двох перших зразках на дереві живуть голуби, котрі виступають творцями світу. Також потрібно зауважити, що у народній міфології «море», «море-океан» символізують світовий простір, а дерево – внутрішню невидиму структуру цього простору. [3, с. 142]. За В.Войтовичем, Дерево Життя породило матір всесвіту, богиню Ладу, а водночас небо, землю, та увесь світ в цілому, з його божественного світла вийшла людина [3, с. 140]. Також наші далекі предки вірили в існування дерева, котре росте посеред лісу і своїм гіллям сягає оселі богів. Від землі до неба по ньому бігає білка і приносить Богам звістки від людей. З-під коріння його б'ють золоте і срібне джерела, на ньому ростуть золоті яблука, а з листя падає цілюща запашна роса [3, с. 134]. Також Дерево Життя було символом Роду та Рожаниць. Пізніше, після прийняття християнства, Світове Дерево отримала дещо іншу назву (Райське Дерево) та значення. На Україні були надзвичайно поширені варіанти апокрифа «Сказання про дерево хресне». Зміст «Сказання...» такий: Райське дерево виросло з насіння, кинутого посередині Раю Сатанайлом тоді, як бог насаджував Рай. Коли дерево пізнання добра і зла виросло – воно розділилося на три частини: одна частина означала Адама, друга – Єву, третя – Господа. Після вчинення першого гріха Адамова частина дерева впала в річку Тигр, яка винесла її з Раю; Євина частина залишилась у Раю до потопу, а гілка з дерева Господа була вручена Сифу для Адама, який зробив собі з неї вінець. Його поховали у тому вінці, з нього і виросло дерево на могилі Адама. Далі на три

дерева чекали фантастичні подорожі, але у кінці кінців вони знову зустрілися: з них зробили три хрести для розп'яття Ісуса та двох злочинців. Під впливом наведеного апокрифу у середовищі українського народу склався цілий цикл легенд про «триблажне дерево», основна думка якого те, що те саме дерево, яке спричинило вигнання прабатьків з Раю, перемогло на Голгофі смерть і відкрило людям шлях до Раю [2, с. 118-128]. Також існує опис Райського дерева, приведений Афанасьєвим з рукопису XVI ст. «А посреди Раю дерево животное. Єже есть божество, и приближается верх того дерева до небес. Дерево то злато видно в огненной красоте, оно покривает вервями весь Рай, имеет же листья от всех дерев и плоді тоже; Исходит от негосладкое благоуханье, а от корня его текут млеко и медом 12 источников» [1, с. 214].

Отже, можна погодитися з висновком Ю.Мельничука, що древо символізує собою загалом Космос з усіма його проявами. Сягаючи своїм коренем неосяжних глибин витоків, воно розвивається в могутній прямий стовбур (вісь Всесвіту) з кроною, спрямованою вгору. Дерево являє собою безсмертя, нескінченість життя, його розмаїття. Воно стоїть понад часом (об'єднуючи минуле, сучасне і майбутнє) та простором (будучи центром Світу, включаючи всі плани Буття). Умовно Древо можна поділити на три частини – коріння, стовбур і крону, які співвідносяться з трьома світами: долішнім (підземним), земним та горішнім (небо). В той же час на цьому образі відображено дуальність, полярність Світу – поєднання Духа і Матерії. Матерія являє собою коріння, стовбур, гілки (статична форма), як скелет дерева взимку. А Дух – це молоді гілки з листям, квіти, плоди, бруньки (динамічна субстанція), - дерево весною та влітку. Дерево Життя зображується квітучим. Квіти символізують людські життя сьогодні, бруньки – зародки майбутніх поколінь, а плоди – людські діяння. Древо завжди має яскраво виражену центральну верхню квітку. Вона символізує собою Вогонь Життя, який палає постійно, не згасає, повний енергії [8, с. 15-16]. З пізнішими нашаруваннями християнства пов'язана традиція зображувати обабіч центральної квітки янголів та подавати її саму у вигляді монстрації (остенсорії).

Мотив дерева побутує на ткацьких виробах в українців Одещини, так само, як і на інших територіях України. Але слід зауважити, що територія Одеської області заселена представниками різних культур. За даними останнього перепису, населення найчисельнішим етносом на території Одеської області є українці (62,8%),

далі йдуть росіяни (20,7%), болгари (6,1%), молдавани (5%), гагаузи (1,1%) тощо. Щодо розселення національних груп, то ми маємо наступну картину: українці переважають у всіх районах крім Арцизького (болгари, 39%), Болградського (болгари, 60,8%), Ренійського (молдавани, 49%), Тарутинського (болгари, 37,5%) [10, с. 442]. Отже, орнаментика українців розвивалася не ізольовано, а у тісному зв'язку з традиціями представників інших етносів. Орнаментика етноконтактних зон відзначається особливим багатством варіантів, активними процесами еволюції та взаємозбагачення. При всій, на перший погляд, спонтанності й різноманітності типів взаємообміну художніми ідеями, випадковості каналів запозичення, освоюється лише те, що відповідає внутрішнім закономірностям розвитку осередку, особистим уявленням майстрів про прекрасне. Коли новація збігається з потребами загалу, вона стає фактом колективного народного мистецтва, в протилежному випадку - лишається самодіяльним захопленням.

Отже, пропонуємо розглянути декілька варіацій мотиву Дерева життя у українців Одещини. Дерево життя українці Одещини виконують у різних техніках, використовують різні матеріали, кольори. Аналізуючи наявні у нас ткацькі вироби, приходимо до висновку, що українці у зазначеному регіоні віддавали перевагу геометризованому зображенню дерева. Щодо вишивки, то поширеною була технікою «кубики» [7, с. 127]. Ця техніка, за В.Г. Кушніром, є найдавнішою у регіоні і використовувалася до 80-х рр. ХХ ст. включно [7, с. 127]. Отже, виходячи з цього, можемо вважати, що дерево на даних рушниках може містити у собі архаїчні мотиви. Охарактеризуємо їх. Обидва рушники виконано яскравими кольорами, явно синтетичного походження; мають по дві бічні гілки, розташовані у білатеральній симетрії, та традиційну центральну частину – квітку; дерева «виростають» з вазонів, але, якщо у першого випадку вазон виділено, то у другому випадку замість нього трапецієподібна чорна фігура; під кожним зі зразків маємо хвилясту лінію, ймовірно, маючу відношення до символів типу «безконечник». Але, незважаючи на схожість, дані зразки різняться тим, що перше дерево виконано більш деталізовано, та воно має супроводжуючі мотиви – чотирьох пташок попарно розташованих біля центральної квітки та вазона. Вважаємо, що розташування вишивальницею птахів біля «землі», тобто там, де, за міфологічними уявленнями, вони не мають бути, - є модерним нашаруванням у вишивці мотиву Світового дерева. Звертаючись

до витканих орнаментів, Кушнір В.Г. зазначає, що орнаментика, сформована на місцевій основі, за столітній період еволюціонувала від геометризованих композицій до рослинних з елементами реалістичних зображень рослин і квітів [7, с. 141]. Він зазначає, що для килимів, паратар тощо, виготовлених у другій половині ХІХ ст. властиві дві (верхня і нижня) кайми завширшки 5-7 см, витканих із ниток одного кольору, на тлі яких розміщено «безконечник» у вигляді трикутників чи інших геометричних фігур. Між верхньою і нижньою каймою знаходиться мотиви стилізованого «дерева життя», «вазона» («вазонка»), стилізованих зображень тварин чи птахів [7, с. 149-150]. Отже, виходячи з цього, можемо стверджувати, що пізніші, більш досконалі з художнього боку, рослинні орнаменти не є явищем суто новітнім. Вони, виступаючи кінцевим (у даний момент) продуктом трансформації архаїчного мотиву.

Порівнюючи варіанти мотиву «Світове дерево» як у вишивці, так і у ткацтві, можемо виділити наступні, характерні для Одеського регіону, риси такі як: перевага геометризованих орнаментів, білатеральна симетрія, різнобарвність, присутність «вазону» та супроводження вищезгаданого мотиву різними варіантами «безконечника».

Джерела та література:

1. Афанасьев А.Н. Дерево жизни. – М., 1982. – 464 с.
2. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. – К.: Довіра, 1993.
3. Войтович В. Українська міфологія. – К.: Либідь, 2005. – 664 с.
4. Захарчук-Чугай Р.В. Українська народна вишивка. Західні області УРСР. – К.: Наукова думка, 1988.
5. Кара-Васильєва Т.В. Українська вишивка. Альбом. – К.: Мистецтво, 1993. – С. 139 с.
6. Куєвда В. Міфологічні джерела української етнокультурної моделі: психологічний аспект. – Донецьк: Донецьке відділення НТШ, 2007. – С.117.
7. Кушнір В.Г. Господарсько-побутова адаптація українців південно-західного степу та нижнього Подунав'я. – Одеса, 2012.

8. Мельничук Ю. Семантика українських вишитих рушників // Народне мистецтво. – №27-28, 2004. – 60-64; №29-30, 2005. – 59-64.

9. Селівачов М.Р. Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія). – К.: Ант, Ніжин: Аспект-Поліграф, 2005.

10. Тимошенко Г.М. Населення України за 2010 рік: демографічний щорічник. Державна служба статистики України. – К., 2011. – 442 с.

Стрельцова А. Мотив «Дерево Рода» на ткацких изделиях украинцев Одесской области.

В статье идет речь о мотиве «Дерево Рода» на ткацких изделиях украинцев Одесской области. В статье рассматривается семантика данного орнамента, его вариации у украинцев Одесской области.

Ключевые слова: «Дерево Рода», «вазон», орнамент.

Streltsova A. The motive of “Family Tree” in textile products Ukrainians in Odesa region.

The article deals with the motif “Family Tree” in textile products Ukrainians in Odessa region. The article deals with the semantics of the ornament, its variation among Ukrainians Odessa area.

Key words: “Family Tree”, “pot”, ornament.